

УДК 343.131

<http://doi.org/10.5281/zenodo.2640317>orcid.org/0000-0003-3005-8206

© Полянський А.О., 2018

А.О. Полянський**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОКРЕМИЙ
ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В УКРАЇНІ****A. Polianskyi****RULE OF LAW AS A SEPARATE ELEMENT
OF THE SYSTEM OF GENERAL PRINCIPLES
OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE**

Анотація. У статті аналізується верховенство права як окремих елемент системи загальних принципів кримінального судочинства в Україні. Автор відзначає, що самі принципи кримінального судочинства визначають вектор розвитку правового регулювання кримінального судочинства, формуючи міцну основу для існування і розвитку останнього, а також визначаючи орієнтири змісту закону, спрямовані на його регулювання. Ідея поступово обґрунтовується, саме історичний досвід становлення і розвитку української держави і, відповідно, прав у ній, дозволяє ізолювати від усієї цієї системи загальні принципи кримінального судочинства, верховенство права, і надати їй безальтернативну перевагу серед еквівалентних елементів всієї системи.

Ключові слова: кримінальне судочинство, загальні принципи, верховенство права, законність.

Анотация. В статье анализируется верховенство права как отдельный элемент системы общих принципов уголовного судопроизводства в Украине. Автор отмечает, что сами принципы уголовного судопроизводства определяют вектор развития правового регулирования уголовного судопроизводства, формируя прочную основу для существования и развития последнего, а также определяют ориентиры содержания закона, направленные на его регулирование. Идея постепенно обосновывается, именно исторический опыт становления и развития украинского государства и, соответственно, прав в нем, позволяет изолировать от всей этой системы общие принципы уголовного судопроизводства, верховенство права, и придать ей безальтернативное превосходство среди эквивалентных элементов всей системы.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, общие принципы, верховенство права, законность.

Abstract. The article analyzes the rule of law as a separate element of the system of general principles of criminal proceedings in Ukraine. The author notes that the very principles of criminal proceedings determine the vector of development of legal regulation of criminal proceedings, forming a solid foundation for the existence and development of the latter, and defining guidelines for the content of the law, aimed at its regulation and regulation. The idea is gradually grounded.

that the historical experience of the establishment and development of the Ukrainian state and, accordingly, the rights in it, allows us to isolate from this whole system the general principles of criminal proceedings, the rule of law, and give it a non-alternative superiority among the equivalent elements of the entire system.

Keywords: criminal proceedings, general principles, rule of law, legality.

Принципи є фундаментом будь-якого провадження, адже саме вони утворюють той ґрунт, який зможе надати здатність існувати та розвиватися певному роду діяльності. Це цілком стосується будь-якого провадження у сфері юриспруденції, і кримінальне провадження не є винятком.

В українській мові слово «принцип» має синонім, яким виступає слово «засади» (Словник синонімів). І законодавець, приймаючи у 2012 р. Кримінальний процесуальний кодекс України – внутрішньо цілісний структурований нормативно-правовий акт, що є наслідком та результатом кодифікації, та спрямований на забезпечення правового регулювання кримінального провадження, визначаючи порядок останнього на території України, вочевидь, керуючись правилами сучасної української мови, використав при встановленні вихідних, керівних ідей, на яких має ґрунтуватися зазначене кримінальне провадження, термін «засади». А саме: «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження» (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 7).

Таким чином, можна зробити висновок, що зміст і форма кримінального провадження є відображенням, що дають загальні засади кримінального провадження. Вони є дзеркалом загальних засад кримінального провадження. А отже, саме загальні засади представляють первинний науковий інтерес для встановлення істини розуміння змісту і форм кримінального провадження.

Загальні засади кримінального провадження були і залишаються предметом наукового пошуку значного кола українських науковців: С. Головатого, В. Гончаренка, О. Кучинської, В. Нора, П. Рабіновича, В. Рожнової та інших. І актуальність наукового дослідження цього напрямку в кримінальному процесі навряд чи колись буде вичерпано.

Важливість наукових досліджень, присвячених як загальному питанню тлумачення принципів, засад кримінального провадження, так і окремих із них, важко переоцінити. Як показує об'єктивна реальність, останні завжди були актуальним та нагальним предметом наукових досліджень і такими залишаються і сьогодні. Це пояснюється сутністю значення цього явища. Адже слід погодитися із думкою В.Г. Гончаренка, що «засади кримінального провадження, які мають світоглядне, правотворче та правозастосовне значення і забезпечують стабільне та принципово правильне регулювання кримінально-правових відносин, інакше – надійний захист матеріального кримінального права, повинні діяти на всіх етапах кримінального судочинства і бути непорушно обов'язковими для всіх учасників кримінального провадження, які мають передбачені законом права і обов'язки, – з власними процесуальними інтересами чи без таких. Більше того, ці засади повинні мати беззастережну

повагу всіх членів суспільства та прямо чи опосередковано не порушуватись ними» (Гончаренко В.Г., стор. 4).

Тобто мова йде про те, що саме засади кримінального провадження задають вектор розвитку правового регулювання кримінального провадження, утворюючи міцний фундамент існування та розвитку останнього, та визначаючи орієнтири змісту норм права, що спрямовані на його впорядкування та регламентацію. Отже, є всі підстави констатувати, що адекватність охорони та захисту прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, ефективність дії правових норм кримінального процесу, перспективні напрями вдосконалення останніх – повністю залежать від визначення та тлумачення засад кримінального провадження, які мають постійно верифікуватися вченими, щоб відповідати напрямам розвитку Української держави та її прагненню бути повноправним членом європейської демократичної спільноти.

Слід зазначити, що чинним Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. вперше закріплено та визначено окремою главою загальні засади кримінального провадження. Безумовно, усі вони є новими основними правовими положеннями, які відображують ідеї, норми загального і керівного значення, що визначають побудову усіх форм, інститутів, стадій кримінального провадження і забезпечують виконання задач, поставлених перед останнім (Полянський А.О., стор. 148). На сьогоднішній день, їх кількість за Кримінальним процесуальним кодексом України є достатньо вражаючою і дорівнює 22 (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 7).

Визначення засад кримінального провадження влучно надається відомим українським вченим-процесуалістом, фахівцем з кримінального процесу, академіком В.Т. Норм, який пише, що «засади кримінального провадження – це закріплені у Конституції України, загальновизнаних міжнародних актах та у кримінальному процесуальному законодавстві фундаментальні (базові) керівні для учасників провадження положення, що виражають і визначають найістотніші властивості провадження, вимоги до правил і способу діяльності, насамперед, органів і службових осіб, які ведуть кримінальне провадження, та є гарантіями забезпечення дотримання прав, свобод, законних інтересів тих учасників провадження, які залучаються до нього, а в підсумку – виконання завдань кримінального провадження» (Нор В.Т., стор. 39). Подане визначення відображає мету засад сучасного кримінального провадження і у найбільш концентрованому вигляді. Воно доречно атомізує, розкладає цю мету на конкретні завдання, подаючи всі основні напрями, за якими має провадитися кримінальний процес у сучасній демократичній, соціальній та правовій державі, де людина її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності української держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність (Конституція України, ст. 3).

Разом із тим історичний досвід становлення та розвитку української держави та, відповідно, права в ній, на нашу думку, дозволяє виокремити з

усієї цієї системи загальних засад кримінального провадження засаду верховенства права, і, як це не парадоксально звучить, надати саме їй безальтернативну перевагу серед рівнозначних елементів усієї цієї системи.

У системі загальних засад кримінального провадження верховенство права закріплюється на першому місці (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 7), що підтверджує нашу думку про визначальну роль саме цієї засади. На це звертає увагу і В.В. Рожнова, яка зазначає, що розміщення законодавцем принципу верховенства права на першому місці у ст. 7 Кримінального процесуального кодексу дає підстави для визначення його як, так би мовити, «принципу принципів», який є основою для формулювання та законодавчого закріплення усіх інших принципів кримінального провадження (В.В. Рожнова, стор. 382). Однак, не тільки і не стільки своїм розташуванням на першому місці у системі загальних засад кримінального провадження верховенство права заслуговує на відокремлену визначальну роль.

Акцентуємо увагу на тому, що звісно, не заперечуючи важливість та значущість усіх, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України, засад кримінального провадження, засада верховенства права посідає, все ж таки, особливе місце серед усіх інших. Це обумовлюється, насамперед, об'єктивними реаліями історичного шляху Української держави до незалежності та потенційної можливості приєднання до європейської спільноти як гідного повноправного партнера.

Справа в тому, що становлення України як суверенної та незалежної держави історично переплелось із концепцією верховенства права. Для новоутвореної у 1991 р. української держави цей термін вперше було закріплено у 1995 р. у історичному документі – Конституційному Договорі між Верховною Радою та Президентом України Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України (Конституційний Договір, ст. 1). При цьому варто наголосити, вочевидь, про визначальність та значущість цього принципу для молодшої країни, – бо у згаданому документі «Право», всупереч загальним правилам філології, написано з великої літери. Хоча існує й альтернативна думка, висловлена С. Головатим, що слово «право» було написано з великої літери, що вказує на те, що ця фраза «насправді була малозрозумілою навіть самим укладачам акта чи тим, хто офіційно його затверджував. Адже таке написання не впливає з диференційованого принципу української орфографії» (С.Головатий).

Звичайно, тепер можна тільки гадати, що вплинуло у 1995 р. на законотворців, що виписували цей Конституційний договір. Однак, видається, що невидима рука долі на той час здійснила правильний далекоглядний вибір для майбутнього української держави та права, який визначив сучасну українську дійсність, у якій ми живемо зараз. І ця сучасна українська дійсність є органічним, невід'ємним елементом сучасної дійсності світової, в якій, як справедливо відмічає О.О. Коваленко, ідеї загальної свободи, рівності, справед-

ливості та гуманізму визначають призначення та сутність права (Коваленко О.О., стор.41).

Професор В.С. Нерсисянц акцентує увагу на тому, що «справедливість входить у поняття права, право за визначенням є справедливим, а справедливість – внутрішня властивість і якість права, правова категорія і характеристика» (Нерсисянц В.С., стор. 28).

Не можна не погодитись із думкою видатного українського вченого-правознавця, професора О.І. Процевського, що «справедливість, рівність в правах і свобода як змістоутворюючі властивості трансформуються у право через волю соціальних груп, класів чи народу в цілому (ст. 5 Конституції України). Основу такої волі становить загальнонаціональний інтерес. Уособлена в праві воля народу і є тією властивістю, що визначає усі інші риси права та його загальний зміст. Саме в забезпеченні економічних, політичних, ідеологічних інтересів народу в цілому і міститься найвища соціальна цінність права як явища» (О.І. Процевський, стор. 234).

Відповідно можемо зробити висновок, що саме ця морально-ціннісна складова права, його аксіологічна грань займає сьогодні у сучасній світовій дійсності чільне місце і, власне, дозволяє говорити про те, що право сьогодні – це той інструмент, який встановлює, супроводжує та оберігає ідеї загальної свободи, формальної рівності, справедливості та гуманізму. І саме ця непересічна роль права у сучасному світі, надання такої ролі праву в новоствореній Україні надали всі підстави позначати даний феномен у верховенстві з великої літери.

Саме морально-ціннісна складова права виходить на перше місце у розумінні сучасними демократичними державами права як феномену сучасності, що впорядковує поведінку людини, і якісно відрізняє його від розуміння у соціалістичних країнах, до яких належала і Україна під час СРСР до виборення незалежності, і саме ця складова дозволяє констатувати наявність верховенства права. Адже, як зазначається у Доповіді «Верховенство права», схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р., «поняття «верховенство права» часто нелегко знайти [у праві] колишніх соціалістичних країн, досвід яких пов'язаний із поняттям соціалістичної законності. Класичний марксистський підхід засновано на ідеї відмирання держави, а відтак – і права, що походить від неї. Добре відомо, що практика радянської системи призвела, навпаки, до гіпертрофії [ролі] держави. У Конституції СРСР 1936 р. (ст. 113), наприклад, зазначалося, що «вищий нагляд за точним виконанням законів усіма Міністерствами та підвідомчими їм установами, так само, як і окремими посадовими особами, а також громадянами СРСР, покладається на Генерального Прокурора СРСР». Окрім особливої ролі генерального обвинувача («прокуратора»), ще мало бути збережене «точне виконання законів». Тут не було загальної концепції верховенства права, а було набагато вужче поняття точного виконання законів, засноване на дуже позитивістському підході» (Верховенство права, стор.175–176). І далі: «Таке розуміння все ще може підтримуватися практикою і унеможливлувати

розвиток значно об'ємнішого окреслення чіткої сутності верховенства права; за такого розуміння право сприймається набагато швидше як інструмент влади, ніж як цінність, яку не можна порушувати» (Верховенство права, стор.176).

Подальші кроки Української держави свідчать про зміну сутності та напряму розбудови держави від соціалістичної та обрання курсу на сучасну, демократичну, соціальну, правову державу та тільки підтверджують висунуту нами вище гіпотезу про визначальну роль права у розвитку країни у напрямі інтеграції до європейської спільноти, адже після закріплення верховенства права у Конституційному договорі між Верховною Радою та Президентом України 31 жовтня 1995 р. Україна приєдналась до Статуту Ради Європи (Про приєднання України до Статуту Ради Європи), у статті 3 якого зазначено, що кожний член Ради Європи обов'язково повинен визнати принципи верховенства права та здійснення прав людини і основних свобод всіма особами, які знаходяться під його юрисдикцією (Статут ради Європи, ст. 3). А вже у визначальному для України 1996 р. – році прийняття Основного Закону України – цей принцип було закріплено в ч. 1 ст. 8 Конституції України. А саме: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» (Конституція України, ст.8).

У Кримінальному процесуальному кодексі України встановлено, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст.2). Тому звичайно, тлумачення загальної засади кримінального провадження верховенства права слід починати з визначення верховенства права в Конституції України. Саме ця конструкція містить зерно, яке має «прорости» у галузь кримінального процесу. Однак, визначення принципу верховенства права, яке містить Конституція України, видається, не те що суттєво звужує потенційний зміст цієї основної засади, а й фактично повністю видозмінює його сутність. Слід погодитися із думкою В.В. Рожної, що «не Конституція, і не закони надають народу право, а своє право народ втілює через конституційні та інші законодавчі норми. Тобто верховенство права не у верховенстві Конституції над іншими законами в державі, міжнародного договору України над національним законодавством тощо (де є складовою змісту принципу законності), а у розумінні того, що права та свободи людини є основою, джерелом, а не результатом права держави» (В.В. Рожнова, стор. 381).

Як загальна засада кримінального провадження верховенство права визначається у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України, де зазначається, що «кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визна-

ються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст.8). Тобто визначення верховенства права як загальної засади кримінального провадження відбувається через зміст вже раніше наведеної ст.3 Конституції України, яка акцентує увагу на важливості людини в державі та підкоренні державної діяльності інтересам людини.

Таким чином, можна зробити висновок, що верховенство права, як загальна засада кримінального провадження, є, насамперед, ідеєю, яка є логічним продовженням обрання Україною курсу на побудову цивілізованого суспільства із європейськими цінностями у демократичній, соціальній, правовій державі. Одночасно це і філософія, яку має сповідувати сучасна українська держава та дотримуватися у своїй діяльності суб'єкти правозастосування, що здійснюють дізнання, досудове розслідування, досудове слідство, керівник органу прокуратури, приймаючи те чи інше процесуальне рішення.

Література

1. Словник синонімів. Офіційний сайт української мови. <https://ukrainskamova.com/>;
2. Рожнова В.В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження «Університетські наукові записки» 2012. №4 (44). С. 381–387;
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.06.2018);
4. Гончаренко В.Г. Засади верховенства права та законності кримінального провадження в плані здійснення захисту «Вісник академії адвокатури України» 3 (28) 2013. С. 4–10;
5. Полянський А.О. Щодо правової природи поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Право»*. 2016. Вип. 25. С. 147–154;
6. Нор В.Т. Засади кримінального провадження: Коментар до ст.ст. 7–29 КПК України Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар»/ За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. С. 8–107;
7. Конституція України / Верховна Рада України: Конституція; Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.06.2018);
8. Конституційний Договір між Верховною Радою та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період прийняття нової Конституції України Верховна Рада України; Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95-ВР Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 18, ст. 133;
9. Головатий С. Верховенство права: глухі кути вітчизняної юридичної доктрини. URL: <http://www.ruleoflaw.in.ua/JID=432> (дата звернення: 18.12.2013);
10. Коваленко О.О. Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладання, зміну та припинення трудового договору: монографія. Х.: ХНАДУ, 2015. 348 с.;
11. Процевський О.І. Методологічні засади трудового права. Х.: ХНАДУ, 2014. 260 с.;
12. Нерсисянц В.С. Філософія права. М.: Норма, 1997. 656 с.;
13. Про приєднання України до Статуту Ради Європи Верховна Рада України; Закон від 31.10.1995 № 398/95-ВР Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 38, ст. 287;
14. Статут Ради Європи: Рада Європи; Статут, Міжнародний документ від 05.05.1949. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_001 (дата звернення: 18.06.2018);
15. Верховенство права. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня) 2011 року «Право України. 2011. №10. С. 168–184.